

Emil Basat

(Sofia, Union of Translators in Bulgaria)

Accompanied by Fair Winds

Abstract: Todor Neykov is one of the best Bulgarian Hispanists. He has translated dozens of books from Spanish, among which quite a few stand out: *Don Quixote* by Miguel de Cervantes, the essays of Ortega y Gasset, novels by Blasco Ibáñez, Alejo Carpentier and Camilo José Cela, works by Miguel de Unamuno, Federico García Lorca and Pablo Neruda, among others.

Todor Neykov was one of the founders of the Union of Translators in Bulgaria in 1974. He has trained dozens of students who have continued his mission as an ambassador of Spanish culture. According to Professor Isaac Passy, his work is a true intellectual feat.

Емил Басат

(България, Съюз на преводачите в България)

Съпроводен от попътен вятър

Краткото ми познанство с него е сред щастливите в живота ми. За Тодор Нейков, преводача, знаех от малката книжка „Сервантес и Дон Кихот според испански съвременни мислители“ с откъси от Менендес-и-Пелайо, Ортега-и-Гасет и Мигел де Унамуно, от превода на гениалния роман на Сервантес „Дон Кихот“ и от още няколко книги на испански и латиноамерикански автори. Знаех, че е получил блестящо образование в Гренобъл и Париж, че е син на известния дипломат Петър Нейков...

Делото на Тодор Нейков е огромно – той работи на попрището на превода повече от 40 години. На него дължим преводите на десетки книги от Бласко Ибанес, Перес Галдос, Гарсия Лорка, Ортега-и-Гасет, Хименес, Карпентер, Неруда, Камило Хосе Села...

Той е истински посланик на испанската култура у нас, подготвил е много свои последователи, които днес продължават делото му. Както казва за него проф. Исак Паси, извършеното от Тодор Нейков е истински интелектуален подвиг.

Имах щастието да се срещна и разговарям с него в продължение на един-два месеца. Спомням си първата ни среща на 31 март 1984 г. Бяхме се уговорили по телефона и още като позвъних на вратата ми отвори висок, строен мъж, в елегантен сив костюм и любезно ме въведе в гостната. От цялата му фигура се излъчваше съдържана сила. Ведрото му лице, спокойният глас – мек и уверен, отмерените жестове, деликатността му – всичко това издаваше характер на човек, който знае цената си и следва линията на живота си неотклонно.

Заобиколен от лавици с книги, сред „ладиите от речници“, както той се изрази, Тодор Нейков приличаше на капитан на кораб, тръгнал в безкрайно пътешествие из света на испанската и латиноамериканската литература.

Предлагам на вниманието на читателите запис от разговорите ми с изтъкнатия преводач Тодор Нейков, състояли се на 31 март; 2, 3 април и 9 май 1984 година. Текстът на разговорите бе проверен от самия преводач и в настоящата публикация са взети предвид неговите поправки и бележки.

– *Вие сте сред учредителите на Съюза на преводачите в България. Как се стигна до създаването на този съюз? Какво сдружение имаха преводачите преди това?*

Преди да се създаде този съюз, имаше различни форми в миналото, които до една не задоволяваха нуждите на преводачите и бяха едноклещни. В Министерството на информацията още от 1946 г. бе основан един комитет, чийто секретар бе Хенри Левенсон. Този комитет бе установил практиката, всички преведени книги, които предстоят да излязат, да бъдат прегледани от него. И това бе много важно. Освен партийното издателство, което не бе подложено на този контрол, всички други (тогава още частни) не можеха да минат без визата на този комитет. След това преминахме към кабинети на преводачите, към едно обединение, включено към Съюза на писателите с много плаващ статут, без никакви привилегии. При едно посещение, хърватският поет Златко Гориян (който бе председател на Международната федерация на преводачите) ни запали да създадем някаква организация. И започнахме да работим, съставяхме устава, събирахме се, дискутирахме, търсехме подкрепа от различни инстанции. Накрая Международният отдел на ЦК на БКП пое инициативата в ръцете си и с негова помощ организирахме учредителния си конгрес. Той се състоя през 1974 г. с около 300 души членове – учредители. Това бе признание за нашата работа и постави началото на организираната ни дейност.

– Като преводач с огромен опит какво мислите за теорията на превода?

Аз съм един практик – преводач, който, ако не е враг на теорията, то не е и голям привърженик, особено на сухата теория. Смятам, че всеки преводач в една по-дълга (разбира се, успешна) практика, стига до някакви теоретични постановки, валидни за него. И ако преводите му се преценяват като добри, това значи, че постановките му са верни. Но да взема 2-3 тома нещо сухо, да си напълня главата с това как се прави хубав превод – такова нещо не бих направил.

Освен това, критиката и теорията на превода боравят с един език, който все повече наподобява някакъв специален жаргон. Те толкова са се отдалечили от живата практика, че ние просто нямаме шанс да се срещнем и разберем.

– Намирате ли някаква разлика между преводачите от Вашето поколение и младата преводаческа смяна?

Сравнявайки днешните преводачи и преводачите от нашето поколение, си мисля с известна носталгия и болка, че с нас ще си отиде и един начин на работа, свързан с много старание, скромност, преклонение пред творбите и авторите им. С търпеливо, непрестанно ровене в енциклопедии и речници, с изключителна добросъвестност в боравенето с оригинала, в изчерпване на всички варианти, без предоверяване на слепия случай. Сега идват много млади хора, завършили в чужбина, с големи познания по езиците и оттук понякога прекалено самоуверени. Не знам дали ще им стигне волята, желанието за работа, търпението здраво да седнат и да отдадат всичко от себе си.

– Както Вие сте се отдал напълно на Сервантес, прежеждайки „Дон Кихот“! Какво е най-силното за Вас в този роман?

Ортега-и-Гасет в едно от есетата си казва, че романът е рожба на комедията, а комедията е рожба на диалога. И Платоновите диалози са в основата на романа. Преминвайки към този диалог, Сервантес обезсмъртява своето творение. В тези диалози виждаме растежа на съзнанието на Санчо и в същото време вчовечаването на този сух, изкаран от рицарските романи, Дон Кихот. Това е нещо невероятно, защото върви паралелно. Някъде във втория том стигаме до едно сливане, засичане на двамата герои – Санчо започва да говори по Донкихотовски, а Дон Кихот е лек и достъпен в говора си. И се стига до най-страшната глава, когато Санчо измисля, че селянката на магарето е Дулсиня и излъгва господаря си, че тук са действали магьосници. Това е може би най-невероятната глава, поне за мен, в романа. Санчо, който толкова пъти е смятал Дон Кихот за глупак,

защото е вярвал в магията, сега използва лъжата като най-умното средство. И двамата герои вървят паралелно към едно усъвършенстване – Санчо, с неговото съзнателно и честно губернаторство, и Дон Кихот като мъдър човек, преболедувал бляновете си в края на романа. Те вървят по този път, докато се стигне до онази кулминационна точка, в която Санчо казва на господаря си: „Ако да оздравееш, значи да умреш, по-добре живеете луд.“ Това е най-невероятното, което му казва Санчо. И още: „Ако изтрезняването е важно, ако сега казвате, че всичко е било вятър – по-добре живеете в лъжа, нека да тръгнем по света – Вие като Кихотис, аз като Санчис, да живеем като пастири някъде...“

Моето мнение е, че в този диалог единствено се крие разгадката на успеха. И в качествения превод на този диалог единствено можете да търсите успеха на превода. Можете чудесно да преведете пасторалната част, да предадете великолепно пейзажите, пътешествията. Но този диалог трябва да се предаде много живо. И ако един ден се прави ново, усъвършенствано издание на романа, то работата трябва да бъде в тази насока. Да може да се изрази на хубав български език това еволюиране на героите. Да може да се прозрے напълно всяко стъпало в издигането на Санчо, всяко стъпало във вчовечаването на Дон Кихот.

Подобряване, усъвършенстване на един превод на „Дон Кихот“ би могло да се постигне само по пътя на поправяне и усъвършенстване на диалога. Убеден съм в това.

Мигел де Унамуно казва, че Сервантес е лесен за превод. Лесен е, защото бистро пише. Бистър му е умът, колкото и да е луд героят му. Той не създава трудности като тези, които създава модерният роман например. При Сервантес нямаме маниерничене и следване на разни образци.

Немските романтици, възкресили интереса към романа, са видели и оценили голямата стойност на диалога в романа. Лудвиг Тик, който е конгениален преводач на „Дон Кихот“, е вложил най-много усилия да предаде красотата на този наистина безсмъртен диалог. Тъжното е, а и все пак закономерно, че всеки превод, и най-добрият, след 30–40 години остарява. Преводите на „Дон Кихот“ остаряват, а оригиналът си остава същият. Това е нещо като „Портретът на Дориан Грей“. Преводите остаряват, остарява и езикът.

– Унамуно казва, че Сервантес е написал „Дон Кихот“, за да може той да го изтълкува. Можем ли да кажем, че той го е написал, за да го преведете Вие?

Смятам, че би било много претенциозно от моя страна да твърдя, че в моето дело около „Дон Кихот“ има едно, дори минимално, желание да се прикача към някаква безсмъртност. Преводаческият труд е обезсмъртил няколко имена, но обикновено те се дублират с имена на големи писатели. За един чист преводач това не важи, поне не знам такъв случай. А и самият аз не съм си поставял такава цел.

С „Дон Кихот“ се запознах още в детските години. Бях 8–9-годишен, когато баща ми един ден донесе списанието „Картинна галерия за деца и юноши“. В един от първите броеве попаднах на извадки от „Дон Кихот“, с картини на Домие или Доре, не помня. Като сега си спомням едната, с висящия на вятърната мелница Дон Кихот, другата – стадото овце, забулено в прахоляк, и Дон Кихот се бие с тях. Като всяко дете видях в това нещо смешно и весело. Дали с внимание съм прочел текста не знам, но си спомням, че тогава баща ми ме предпази от смеха и на мен ми стана много особено. И защо не, когато Санчо е толкова смешен – шкембелия, нисък; другият – сух, костелив, просто карикатурен. В гимназията учихме „Дон Кихот“ не особено подробно, така както учехме например „Едип цар“, „Хамлет“. Но учителят по литература – Стефанов, ни караше да четем един много хубав учебник на П. Коган. Той ни бе източник на мъдрости при реферати и доклади...

После ми попадна книжката на Тургенев „Хамлет и Дон Кихот“. Това са вторите ми контакти, които също не затвърдиха някакъв траен интерес към „Дон Кихот“ в мен. Преподаваше се, че романът е пародия на рицарството и толкова.

– *Коя е най-важната идея на романа според Вас днес?*

За мен най-голямата идея е, че всеки предтеча неминуемо трябва да бъде смешен. Всеки предтеча в даден момент има несъответни, неадекватни оръжия за действие. Ако той би имал добрите оръжия, не би бил предтеча. Това е моето мнение. А Сервантес, „Дон Кихот“, е един голям предтеча – на светло, на добро, на честност, на непорочност и т.н. Разбира се, тези мисли се изясниха много по-късно за мен.

Когато бях в Испания, ми направи особено силно впечатление, че в големите книжарници има отделена цяла стена за Сервантес. Там имаше от най-евтините и популярни издания на „Дон Кихот“, с меки корици за няколко песети, до най-скъпите – на оризова хартия, подвързани с кожа.

Във Франция съм виждал съкратени издания на класически произведения, предназначени за деца и юноши. В Испания питах един продавач защо няма такова издание на „Дон Кихот“. Той ме погледна учудено и отговори: „Нима си мислите, че в Испания ще се намери някой, който да съкрати „Дон Кихот“?“

Когато се върнах през 1945 г. в България (тогава работех все още във Външно министерство), обиколих няколко книгоиздателства с оглед на преводаческа работа. Вече бяхме превели в Испания с моя приятел Сунига „Под игото“ от Иван Вазов на испански, а също така и „Жетварят“ от Йордан Йовков.

– *Това ли бяха първите Ви преводи? С това ли започнахте?*

Да, започнах с преводи от български на испански преди точно 40 години. Първият ми превод е на „Гераците“ от Елин Пелин.

Но да се върнем в България. Казах Ви вече, че идвайки тук, аз обиколих няколко издателства (тогава имаше много частни такива) – работеше „Смрикарров“, „Златни зърна“ и други библиотеки. Посетих издателство „Хемус“, което беше най-солидното у нас, с европейски мащаб. Там познавах двама мои съученици. Единият беше административен директор – Асен Михайлов, син на Тодор Михайлов (който бе главен арендатор на издателството), а другият беше Цвети Иванов. Първото, което ми казаха те: „Би ли направил един съкратен превод на „Дон Кихот“? Аз, надъхан от отношението към романа в Испания, им отговорих възмутено: „Как е възможно, какво говорите?!“ И те преиздадоха съкратеното издание на Д. Подвързачов, който го бе превел от руски, а руският преводач го бе превел от френски. В това издание самият Подвързачов признава, че го е преразказал. Този текст, разбира се, нямаше за мен никаква научна стойност и не можеше да ме ползва. Стигнахме до един компромис с издателите от „Хемус“, които ми предложиха да напиша нещо интересно, което да излезе заедно с романа „Дон Кихот“. И тогава с баща ми преведохме едно тънко книжле – „Сервантес и Дон Кихот според съвременни испански мислители“. Книгата имаше голям успех за времето си. Ортега-и-Гасет бе известен само с „Бунтът на масите“, Менендес-и-Пелайо бе съвсем неизвестен, за Унамуно бяха чували само някои философи. През 1947 г. един частен издател (в издателство „Прогрес“) Петър Иванов (голям ентузиаст) се съгласи и подписахме договор за пълен превод на „Дон Кихот“. По това време, за да запазиш правото на издаване, трябваше да публикуваш в подлистниците на вестниците откъси от произведението (това бе някакъв юридически ангажимент). Стиховете Петър Иванов реши да повери на Хенри Левенсон. Попита ме дали нямам нищо против редактор на първия том да бъде Малчо Николов (известен литературовед тогава). И така, започнахме превода с баща ми и през 1947 г. излезе първият

том. Дойде национализацията и вторият том бе издаден от Държавно издателство „Наука и изкуство“ през 1949 г. Всичко това бе интересна авантюра за мен, защото П. Иванов не разполагаше с пари, беше пуснал подписка за абонати и ангажиментът му да ми плаща по 10 хиляди лева на месец бе въздушен. Излезе първият том, ликвидира се издателството, издателят изчезна някъде, повече не съм го срещал. След много години от Министерството на просветата ме помолиха да преведа едно издание за учениците и аз го направих. В края на 50-те години се постави въпросът за ново издание на „Дон Кихот“. Тогава влязох в съревнование с един текст на проф. Тома Томов, който той бе депозирал в издателство „Наука и изкуство“. Той имаше подкрепата на акад. Стефан Младенов и на Димо Казасов. Поведе се една невероятна съревнователна кампания между двата текста. Смяташе се отначало, че Димитър Димов, тогава председател на СБП и учен-хистолог, ще се произнесе по текстовете. Но той бе много зает и накрая решението бе взето от д-р Хананел – равин и приятел на Т. Томов. Той бе за неговия превод. Така през 1955 г. получих от издателство „Народна култура“ писмо, че преводът ми се отхвърля. Не знам по какви пътища, но след години отново се постави въпросът за моя превод. И към 1963–1964 година започнах да работя над него. Баща ми беше много възрастен и болен и не бе в състояние да работи с мен. Почнах пълното преработване на превода и към 1967–1968 година депозирах превода с един предговор. Бях направил три различни варианта на предговора. Издателство „Народна култура“ събра трите в един в изданието на „Дон Кихот“ като № 1 от библиотека „Световна класика“. След това романът отново бе издаден, но кой знае защо без предговора. Издателство „Отечество“ пое учебните издания. Това е историята, перипетиите на „Дон Кихот“ у нас.

– *Има ли някакво интуитивно вървене на един преводач към даден автор? Кое определя избора на преводача? Откъде намира кураж да „посегне“ към един шедьовър (като „Дон Кихот“ например)?*

Въпросът за избора е много особен, тъй като поначало у нас преводачът никога не е имал избор. Първоначалният знак трябва да дойде от страна на издателството.

У нас има само един известен, поне на мен, случай, когато преводач (става дума за Маргарита Алексиева, която преведе „Железният светилник“ от Димитър Талев на английски) завършва превод без ангажимент.

Има една интересна линия на последователност, която може би се дължи на някаква интуиция, която обаче е много дълбоко скрита в мен, затова и ми е трудно да я определя и издиря. И все пак е любопитно да се проследи как от книжлето за Сервантес стигнах до това, да бъда единственият преводач на „Дон Кихот“ от испански и на Унамуно у нас. Унамуно, лансиран като коментатор на Сервантесовия „Дон Кихот“, и след това като самостоятелен мислител и автор. Щастлив съм, че развитието ми на преводач мина по тези две линии. Така съвсем естествено се затвори един цялостен кръг, даващ представа за делото ми. Ако прибавя тук и наградата за превод на Министерството на културата в Испания, мога да се считам вече и признат и увенчан (сmee се).

– *Ако погледнем сега „Дон Кихот“, Унамуно и Ортега-и-Гасет, можем ли да кажем, че с това Вие затваряте някакъв кръг в испанската култура? Можем ли да открием нещо общо помежду им?*

С Унамуно и Ортега-и-Гасет първия ми опит да изляза от чистата художествена литература и да премина към есеистичното творчество на мислители завършва, тъй като в този цикъл не се предвижда засега друг испански мислител. Затова какво остава за мен? Какво бих поел да работя?

Първо, не бих взел нещо голямо, което да отнема много време.

Прежеждах Унамуно при страшно трагични за мен обстоятелства. Трябваше да отделям време, и то много, което създаваше у близките ми чувството, че имам още сърце да работя. Ортега-и-Гасет вървеше някак по-леко, защото го разделихме с Анна Златкова. Въпреки че Ортега в никакъв случай не е по-лек от Унамуно за превод. Напротив, това, което Унамуно, този голям темперамент, трупя в големи фрази, и пр. и пр., у Ортега го имаше в хубаво оформени фрази, които обаче са толкова по-трудни, колкото са по-кратки.

Не виждам засега възможност да се направи един том на романа-пикареска. Това е най-трудното в испанската литература, най-трудното, което би могло да се преведе от испански. Романите-пикареска са писани на специален език.

Предстои да излезе „Българо-испански речник“, който след 10-годишни усилия най-сетне „влезе“ в релсите на издателството.

Друго – бих могъл да преведа том с разкази на моя приятел Хуан Сунига. Той ще се казва „Дългият ноември. Мадрид през гражданската война“. Разбира се, това е един личен, приятелски ангажимент.

Бих бил погъделичкан да направя за Бюлетина на писателите нов превод на „Бунтът на масите“ от Ортега-и-Гасет, който бе преведен от нашите писатели Атанас Далчев и Константин Константинов „доста поетично“. Те са го прежеждали от френски. Има една друга много интересна книга от него „Безгръбначна Испания“ – остра сатира за Испания.

Ако решат да издадат отново „Дон Кихот“, бих седнал с бележките, които си водя от години, за да го усъвършенствам като превод. Също ставаше дума да направим една б-езична антология на „История на пословиците“. Испания е може би с най-голям запас от поговорки в Европа. В тях може да се открие огромен либерализъм (въпреки инквизицията и йезуитщината, царящи в Испания). Това обяснява нещо друго: оказа се, че при постепенното освобождаване от мавърско иго (траяло седем века – така наречената реконкиста) тези северни рицари, слизайки на юг, са оставяли там свои войни. В Испания няма развит феодализъм и крепостничество и там има села на свободни селяни.

Най-важното е, че Санчо е син на свободни селяни, че не е роб. Санчо знае много поговорки, които са се раждали и развивали там, сред свободните селяни. Затова той говори като свободен човек.

За поговорките Унамуно казва: „Селянинът се е боял от разговори с гражданина. Той се чувствал винаги потенциално заплашен и измамен. За да може да се окопоти при тези разговори, селянинът се измъквал с пословици. Селянинът е като боеца на крепостната стена, който стои с лък и стрела горе, изстрелва стрелата си иззад бойницата и се прибира отново в своята крепост на поговорките. Там той се чувства най-сигурен, на своя територия, където не може да бъде измамен...“

Също така, би могла да се направи една огромна компилация от коментари за „Дон Кихот“, правени от световни мислители с извадки, които колкото по-противоречиви бъдат, толкова по-добре. Това е една далечна работа, която бих искал да подхвърля като приятен сън.

– Досега говорихме малко хаотично върху Испания и нейната история. Нека сега се спрем по-обстойно на тези проблеми. Кои са, според Вас, крайгълните камъни, от които се изгражда испанската култура? Какви елементи я съставят?

Това е твърде голям въпрос и не може да се изчерпи в един разговор, олкоето и дълъг да е той. Но все пак...

В Испания основното население – иберийци, келтибери, келти, е било постепенно покорено от римляните и това е началото на голямото, определящото римско господство.

Полага се началото и на специален език, който произлиза от един доста изкълчен латински на легионерите и образува постепенно език, който много често се е казвал „романсе“, и т.н., и т.н. Думата „еспаньол“ се явява много по-късно.

И когато Рим запада, на полуострова се явяват вестготите или визиготите, които дълго владеят Испания, и с династии, и с крале, управляват страната до падането ѝ под мавърско иго.

Визиготите, според Ортега-и-Гасет, са една от причините за нещо нетрайно в испанската сграда като държава. Той прави великолепен паралел в „Безгръбначна Испания“ между Франция и Испания като намира, че Франция е образец на едно класическо просто развитие на феодализма, при което най-малките единици на раздробеното феодално владение постепенно се сливат по области и региони. В даден момент се стига до 3-4 големи единици, съпернически на краля и които в крайна сметка са покорени от него. Така се стига до установяването на пълно единство, с еднолична кралска власт. В Испания това не се получава. И Ортега-и-Гасет си обяснява с този факт причината за голямата слабост на испанската държава, като държава.

„Вината не е в галите – казва той – защото галите са били еднакви с келтите, тя не е и в римското владичество.“ Е, има една провинция, която се нарича Прованс, в Южна Франция, била е привилегирована римска провинция, където е останало най-хубавото от духа на Рим. Дотук всичко е било почти еднакво. Може да се смята, че Испания е дала своя принос за величието на Рим, защото има императори като Траян, Адриан, които са родени в Севиля и има също така писатели от новохристиянската епоха, които са родени на полуострова. Ортега-и-Гасет в анализа си намира, че нещастieto на Испания е, че тази романизирана страна попада в ръцете на най-дегенериралите германи, на вестготите, които са били най-поковарени от контакта си с упадация Рим. Докато Франция попада в ръцете на франките, най-запазените германи, най-чистите, без контакт, без порок и петно. В това той вижда причините за различното развитие на феодализма.

Испания – според Ортега-и-Гасет и други историци – достига до своето единство по-скоро по пътя на щастливи бракове между династиите, отколкото в резултат на някаква обединителна политика.

След упадък на Кордовския халифат и на единната голяма арабска държава на полуострова, се образуват десетки малки испански държавици и десетки малки мавърски държавици, които живеят в различни съюзи помежду си. Често пъти християни и маври се съюзяват срещу други християни и маври. Така или иначе, имаме едно развитие, което в Испания завършва с брак между кастилската кралица и арагонския крал (Исабел и Фернандо), и малко след това последва и пълното освобождение на полуострова от мавърското господство, пада Гранада, която е последната мавърска крепост. Това става в същата година (януари 1492 г.), когато се открива Америка (12 октомври 1492 г.).

Така че тази година е съдбоносна за Испания – белязана от печата на две огромни, огромни събития. Испания, чрез откритието на Христофор Колумб, населява един нов свят. След като постига единението си, Испания преминава към абсолютната монархия. Някои намират, че колонизацията е народно дело, че там няма никаква политика, никакви поставени задачи. До голяма степен това може би е вярно. Но интересното тук е следното: в Латинска Америка по това време има две големи формации – империята на ацтеките в Мексико и империята на инките в Перу. Испанците, които тръгват за Новия свят, се делят на конкистадори (тези, които отиват да завладяват нови земи) и на побладори (тези, които отиват да населяват празните пространства). Конкистадорите са в Мексико и Перу, където след жестоки и безмилостни кланета се справят с двете империи, макар че са били шепа хора – от най-смелите и отчаяните. А побладорите отиват в области, където не е имало съпротива. Според това от Испания изтичат към Новия свят два съвсем

различни вида емигранти – едните са авантюристите с мечове и кръстове в ръка (защото сред тях е имало и мисионери), вдигали са и меча и кръста, и понякога са обърквали с коя ръка вдигат меч, с коя кръст. За другите области тръгват главно селяни от най-невойнствените и миролюбиви части на Испания. Затова цяла Аржентина, Парагвай, Уругвай, са населени главно от андалусци, които съвсем не са имали намерение да леят кръв. Трябвала им е земя. Главните колонизатори в другите страни са кастилците и естремадурците. Това е имало големи последици за културата изобщо. Там, където е завладявано с кръв, и където са отивали кастилци и естремадурци – е пренесен един чудесен испански език. Там, където испанците отиват само да населяват и обработват земите – отиват хора с най-отдалечения от тогавашната културна традиция испански език – на андалусците. И това води сега до голяма разлика в езиците на латиноамериканските страни.

Ето как едно историческо развитие води до много важен факт в полето на културата. Това е езикът, който се пренася.

Испания, която се е обезкървила от голямата емиграция, преживява много голяма криза. Владичеството на съпрузите-кrale е съпроводено с въвеждането на строга инквизиция, една инквизиция, която действа безпощадно срещу тъй наречените лъжепокръстени евреи (лос конверсос). Те са били поставени пред алтернативата – или да се покръстят, или да напуснат Испания. Голяма част от евреите, напускайки страната, са изнесли и капиталите си – били са фактори в държавата – банкери, финансисти, търговци. Това естествено довежда до финансово отслабване на Испания.

И третото, което е най-голямата грешка на испанските кrale, е преследването на покръстените маври. С избиването на тези „морискос“ (християнизирани маври) загива и земеделието на Испания.

Испания е илюстрация на това, как един златен век на културата може да не съвпада с периода на възход на държавата. Имаме невероятен 16. и 17. век (Лопе де Вега, Кеведо, Гонгора, Калдерон, Тирсо де Молина, Сервантес) – истински златен век, в който държавата е гнила. Испания започва да изостава в развитието си в сравнение с другите страни. Докато се стигне до 19. век, който започва с едно велико дело, испанският народ, до последния човек, се надига срещу Наполеон и му нанася едно от големите поражения – това е действително всенародна борба. Тогава се появява думата „герилиеро“, „герилия“ – партизанска война, в която много от наполеоновите генерали са били бити.

Започнала с такъв проблясък на всенароден подем, испанската държава попада малко след това в ръцете на най-абсолютната – абсолютистката, най-неограничената – автократорска власт на кrale, подпомогната от Свещения съюз. Франция навлиза с войски, за да премахне конституцията – просто един трагичен 19. век за Испания, която е проядена от вътрешни династични борби.

Испания навлиза в 20. век с голям принос – поетите и писателите от генерацията на 1898-а година. От тази генерация съм посещавал единствения жив по мое време представител Пио Бароха (аз бях в Испания 1942–1945 г.). Той се противопоставяше на това „формално“ обединение. Въпреки протестите му, следващите генерации също се оформяха – в поезията това бяха поетите от 1927 г.: Херардо Диего, Хорхе Гилен, Дамасо Алонсо, Висенте Алейсандре, Рафаел Алберти. Имаме една генерация на тъй наречените „писатели без настойник“, които по време на Гражданската война са били деца на 8-10 години, и започват да пишат 15 години след нея. Това са братята Гойтисоло, Ана Мария Матуте, Ферлосио, Салинас и т.н.

След падането на франкизма наблюдаваме процес на демократизиране на страната, което е пунало здрави корени. Това е в най-общи линии.

– Кой превод Ви струва най-много усилия? Кой Ви е доставил най-висша наслада? Или най-голямо огорчение?

Без да преувеличавам, мога да кажа, че еднакви усилия ми струваше преводът на есеистиката на Унамуно и на „Дон Кихот“. Не само поради туй, че една част от есеистиката е органично свързана и засяга романа. Това наистина бе най-тежкото за превод.

Най-голямо (не от мащаба на това, което изпитах при превода на „Дон Кихот“) удоволствие изпитах с „Царството тук на земята“ на Алехо Карпентиер. Защото мисля, че този роман е най-голямата ми сполука като преводач в отделна книжка. Сполуката дойде, според мен, благодарение на един много основен труд и защото можах да сравнявам с други преводи. Мисля, че този път успях да дешифрирам Карпентиер.

Книгата, която ми е доставила може би някакви горчивини, защото в целия процес на работа нямах чувството, че съм изпълнил на равнище дълга си, бяха „Гватемалски легенди“ на Мигел Астуриас. Това е една много трудна материя, един епос, в който сюрреализмът е във върха си. Аз съм по-земен и в такива неща, в които има фантастика или се лети в облаците, съм само слушател, възприемам ги като такъв, но като читател на проза съм малко чужд. А и в превода се оказа, че този вид литература не е моята сила. Предпочитам нещо по-земно, по-конкретно – както беше „Арфата и сянката“ например на Карпентиер, в която имаше историческа част, която живо ме интересуваше, в нея имаше познавателен елемент.

Карпентиер, въпреки че достига в тази си книга върховете на барокизма, доставя голяма радост. Превеждайки го, можеш да си дадеш сметка, че горе-долу си успял. А „Гватемалски легенди“ просто не бяха за мене.

– А какво изпитвате, когато превеждате? Какво е превеждането за Вас? Имате ли Ваша, лична дефиниция за превода? Бихте ли разказали по-подробно за професията си на преводач?

Аз съм щастлив, че творческият характер на труда на преводача вече е признат и не трябва да търся аргументи за това. Но мисля, че преводът изисква първо една обща култура. Аз завърших класическия отдел на Първа гимназия в София с латински и гръцки, без да имам претенциите, че това е била кой знае каква база. Латинският ми послужи като основа, с която започнах изучаването на други езици. Латинската граматика е математика. Знаеш ли я, имаш ключ към другите езици – особено към романските.

1931 г. е съдбоносна за мен, защото тогава завърших гимназия, бях много силен ученик по класическите езици и вървах стремително към класическа филология. По това време имаше една скромна стипендия във Вюрцбург, Южна Германия. Имах всички възможности да я спечеля, защото класиците тогава бяха много малко (20-на от София и 20 души от Варна). На конкурса за тези стипендии се бяха явили 5–6 души. Бях убеден, че няма да имам проблеми и ще спечеля. През 1931 г. у нас бяха проведени избори и след дълго властване на Сговора на власт дойде Народният блок. Баща ми бе възстановен на дипломатическа служба от дошлите на власт политици на Блока – главно Малинов и Мушанов.

Тогаваш изведнъж вкъщи ми заговориха, че трябва да се преориентирам. Майка ми, колкото и да не беше ограничена и с предразсъдъци, съзираше все пак в класическата филология някакво даскалство. А виж, да наследя кариерата на баща ми – дипломат – в това тя виждаше нещо стабилно и потомствено, в това за нея имаше нещо гъделичкащо.

Така или иначе, тази 1931 г. реши избора ми. Аз заминах да уча право в чужбина, след което спечелих конкурса, организиран от Външното министерство. И така, с наследството от класическата гимназия и френския език, който знаех още от детство, вече имаш солидна основа, която улесни следването ми.

Някой би казал: ти си правист, а не филолог. Правото може нищо да не остави след години в съзнанието ти. Но правото дава един начин на мислене, стройно и логично. Завърших във Франция при много добри професори – там преподаваха издигнати обществено и морално хора.

Логиката, логичният начин на мислене и сега, в преводаческата ми работа, е главна движеща сила, опора за мен. Така че, това е вторият етап, изиграл някакво значение в живота ми. Следването във Франция ми даде възможност да усъвършенствам френския си език. След това службата ми във Външно министерство ме отведе в легацията ни в Берлин за 4 години, където прибавих и немски език към френския. И така, заминах за Испания с много добре усвоени два езика, без да зная испански. Отивайки в Мадрид, си накуних испански речници, помагала, и се захех да уча испански с такъв ентузиазъм и така сериозно, сякаш съм предчувствал, че това ще е моят втори живот. Защото с една добра заплата, имайки свободно време, можех спокойно да се занимавам. Не бях нито първи, нито втори съветник, така че не ме ангажираха много. Бях на 28–29 години, живеех в мирен град, от малкото мирни градове, макар и носещ следите от войната.

Започнах да превеждам просто на шега – от България ни изпратиха една каса с книги от български класици, нещо, което правеха много рядко. Извадих оттам Елин Пелин – „Герациите“, после Йордан Йовков – „Жетварят“, и почнах да ги превеждам...

Първо преведох един разказ, после втори, докато се оформи цяло томче, намери се издателство – то беше много скромно, помогна ми един унгарец, който се запали от идеята и ме насърчи.

След това се сближих със Сунига и с него преведохме „Жетварят“ от Йордан Йовков.

Особено е любопитна историята на превода ни на „Под игото“ от Иван Вазов. Изпратихме писмо до най-голямото книгоиздателство в Барселона. И досега най-крупните издателства са в Барселона (Мадрид не може да се сравнява с този град в това отношение). Благодарение на тях латиноамериканските писатели – Кортасар, Маркес, Лъоса, Фуентес и други, получиха милионните си тиражи и световната си известност.

И ние със Сунига, набрали кураж, изпратихме предложение за издаване на антология от разкази до издателство „Хосе Ханес“ (сега се нарича „Пласа Ханес“). Оттам ни отговориха, че такава антология би представлявала интерес в по-далечните им планове, но ни попитаха дали нямаме някакъв роман, който да излезе в замисляната от тях библиотека „Обиколка на света в 80 тома“. Към писмото си издателството ни изпрати някакъв финландски роман, излязъл под номер едно от тази библиотека. И тогава със Сунига, с когото се виждахме всеки ден, разговаряхме и работехме с часове заедно, решихме следното – ще направим една обширна рецензия за „Под игото“, ще опишем какво представлява романът и ще го предложим за издаване в тази библиотека на издателството. Отговорът оттам не закъсня. Те ни пишеха: „Виждаме, че това е много голямо произведение, че това за Вас е един роман-табу (както си е), но все пак позволете едно наше любопитство – да прочетем текста на какъвто и да е език.“

Беше вече края на войната. Аз изпратих по всички легации в Европа телеграма с молба да изпратят екземпляр от романа „Под игото“, на какъвто и език да го имат. Отникъде нищо не се получи като превод, а романът бе преведен вече. След известно време изпратихме с подвити опашки писмо до издателството, в което обяснявахме, че не сме могли да намерим превод на романа. Но не биха ли се съгласили да им преведем нещо, без ангажимент от тяхна страна. Те ни отговориха: Виждаме Вашия патриотизъм, но не можем да приемем да работите без пари. Тогава казах на Сунига: Ти си без пари, аз имам сравнително добра заплата, каквото имаме ще делим и ще работим. И почнахме да превеждаме „Под игото“. Това беше ежедневен труд по 5-6 часа, аз му диктувах, той

пишеше на машината и поправяше. На следващия ден идваше с редактирания текст, оглеждахме го още веднъж и продължавахме. Най-интересното в работата ни бе, че Сунига, един човек, който изпитваше интерес и обич към България, който не беше чел „Под игото“, изпаднаше от работата над превода ту в отчаяние, ту във възторг. Идваше някоя сутрин и казваше: „Есо но паса“ („Няма да мине“), това не върви, онова не върви. След два-три дни виждам го цъфти от вратата: „Това много ми хареса“ и т.н. Тогава забелязах едно нещо – до каква степен за нас „Под игото“ е табу. Ако в чужбина ни кажат, че не са харесали романа, се обиждаме, това накърнява нашата национална чест. Когато Сунига не можеше да стигне до някои неща в романа, аз търпеливо му обяснявах, разтълкувах смисъла и той се успокояваше. Така или иначе, след 6–7 месеца доста упорит труд изпратихме превода. За голяма наша радост, след един месец получихме писмо от издателството, че преводът ни се одобрява. Те приеха книгата, като ни помолиха да направим и един предговор. За съжаление, книгата излезе твърде късно – чак 1949 г. Аз вече се бях прибрал в България, нямаше възможност да действам за рекламата, за нейното разпространение и популяризиране – и тя не можа да получи необходимата подкрепа.

При издаването на другите книги (на Елин Пелин и Йордан Йовков) се бях превърнал в един много сръчен търговски пътник, с няколко готови рецензии в чантата – по-дълги, по-къси, средни. Отивах в редакциите на вестници и списания, посрещаха ме много любезно. За мен беше голямо предимство, че не бях културен съветник, а обикновен легационен секретар. Фактът, че доброволно се занимавах с тази „просветителска дейност“, правеше огромно впечатление на испанците. Те никак не обичат да вършат нещо по задължение и, когато видят някой ентузиаст, много се радват. В Мадрид по мое време имаше Румънски културен институт с професор начело. За периода, в който бях в Испания, той издаде една книга от румънски автор, а аз – три книги. Издателите винаги ми показваха купища книги, чакащи рецензия – с една дума, ще трябва да почакате. Тогава им казвах: Ами ако Ви дам нещо готовичко (нали имах готови рецензии), една рецензия, можете да хвърлите един поглед, да видите – и хитро се усмихвам в себе си (дали ще клъвне).

– Тук имам и голяма, и средна, и малка, която си изберете...

И почна нещо странно за Испания – излязоха към десетина неща за един непознат език, непозната литература и автор – това бе невероятно. С парите, изпратени от София за издателството, решихме да раздвижим пазара. Отивам аз в една голяма книжарница и питам:

– Извинете, нямате ли едни такива бележки „Новедад“ или нещо такова?

– Имаме – ми отговарят те.

– Не бихте ли сложили – продължавам акцията си – тази книга, с такава бележка на витрината?

– Е, да, но какво знаем ние за тази книга?

– Ами нищо, просто аз ще купя от нея още сега пет екземпляра, защото много ме интересува.

И хайде „Новедад“ на една, хайде на друга, хората гледат книгата на витрината и я купуват. Пращах, също така, различни познати да питат за книгата, създадох едно раздвижване. Не че стана кой знае какво, но за една Испания, където нещата се придвижват мъчно, това бе максималното. Тогава всичко бе под знака на стагнацията, на едно тотално недоверие, вървеше се по инерция – не знаеха къде е България дори.

Това е историята на издаването на томчето с разкази от Елин Пелин. След това излезе „Жетварят“ от Йордан Йовков. Пращах го на дипломатическите си колеги из Европа, а те ми се смееха, подиграваха се – „Излезе „Фау 1“, сега „Фау 2“ е в орбита, стига с тези твои тайни оръжия“ и т. н.

Така че, моята дейност започна в Испания, непоощрявана от никого, но носеща ми голямо удоволствие. Там се роди и идеята ми като се завърна в България, да се заема с преводна дейност, да превеждам от испански. За тази цел започнах да обикалям издатели и писатели, за да взема от тях книги за превод. В 1945 година България скъса дипломатическите си отношения с Испания и ние се прибрахме в България. Във Външно министерство служих до 1949 г. И започнах да обикалям на свой ред нашите издателства и да им предлагам за издаване испански писатели. Спомням си, че голяма роля изигра една случайна среща в Парка на свободата със Стоян Загорчинов, много близък приятел на баща ми, и един от редакторите на „Литературен фронт“. Бе 1946 г. Той се спря, поздрави ме и ми каза: „Абе, Дори (така ме знаеха и ми казваха приятелите на баща ми) – да ми напишеш нещо за „Дон Кихот“ – много ни интересува.“ Тогава попаднах на книжката на Менендес-и-Пелайо – прочутата му реч през 1905 г. в амфитеатъра на Мадридския университет. Преведох я и я дадох на Загорчинов. Той много я хареса – излезе във в. „Литературен фронт“. После през 1947 г. в Народния театър „Иван Вазов“ стана интересно честване – възпоменателно утро по случай 400 години от рождението на Сервантес, тогава излезе и възпоменателен лист, в чието съставяне бяхме ангажирани – Атанас Далчев, Никола Фурнаджиев, Тома Томов и аз. На самото утро испанският пълномощен министър произнесе реч, след това Светослав Минков говори и накрая имаше рецитал по новия превод на „Дон Кихот“, подготвен от Тома Томов.

С тази си дейност станах известен на тогавашното Министерство на информацията, където Атанас Далчев беше секретар...

Така че пътят ми до преводите мина през една полупублицистика. След това се основа един комитет за качеството на превода към Министерството на информацията със секретар Хенри Левенсон. Той ни даваше (на около 15-20 души) преводи. При него се появили и първите ми преводи – „Катедралата“ от Бласко Ибанес (превеждахме я заедно с баща ми), след това „Славата на Дон Рамиро“ – роман на аржентинския писател Е. Ларета (пак с баща ми). Това бяха първите ми работи, излезли 1946–1947 г. След това (1947-8-9) започнахме превода на „Дон Кихот“ и вече навлязох в известни релси. Сега имате сравнително цялостна представа за развитието ми – от Испания с обратния превод, до България с първите ми преводи от испански, съпроводени с много трудности в началото. После положението се нормализира, станах редовен преводач главно към издателство „Народна култура“, издателството на Националния съвет на Отечествения фронт, „Партиздат“. Създадох си име преди всичко на прецизен и точен в сроковете преводач (нещо много важно за издателите). В София Прес, където завеждах испанската редакция, издадохме много обществено-политическа литература (спомням си, минаха томове на Г. Димитров, Д. Благоев, Т. Живков). Превеждахме ежемесечния бюлетин на ЦК на БКП.

Това бяха бързи и текущи работи, които не ми даваха много възможности за моя преводаческа дейност, а освен това вечер имах и курсове по испански в Алианса, които продължиха 11 години, и, които бяха голямо удовлетворение за мен.

– И все пак още не сте ми казали личната си дефиниция за превода?

Преводът (може би няма да бъде много кратък) е творчески процес, в който еднакво важни са и двата езика и при който процес е много важна настройката на преводача било към автора, било специално към произведението на автора. Ако тази настройка е особено сполучлива, тя е една от най-големите гаранции за успех. Защото другите неща са, както казах, някакви задължителни предпоставки. Нещо, което не ви се нрави, което обаче не може да се откаже да се преведе, няма да се получи, няма да ви удовлетвори.

Винаги са ме блазнили романи с исторически елементи, нещо, което е по-земно. Аз нямам, за съжаление, склонност (и това е пропуск за мен, че не съм се занимавал специално с философия) към абстрактното мислене.

– Нима това, което направихте с преводите на Унамуно и Ортега-и-Гасет, не е Вашият малък принос и реванш в тази област?

Само до известна степен. Нещо, което ми е достъпно, ясно, което мога да почувствам, да запомня и преживея истински, за да стане необходимото сливане – това за мен е главното. Много е важно още в началото, при първия поглед на думата в оригинала, в съзнанието на преводача да блесне една идея за думата в българския език. Ако това нещо не стане, започва много мъчителен процес и в този процес вече решителното, голямото помагало е речникът – в този речник можете да стигнете до 6–7-то значение на думата. Никога не спирайте на първото. Може би първото да е много съблазнително и така, в леснината да ви увлече някак си, но може и да ви заблуди много лошо, и преводът с това да се затлачи. Ако имате хубави речници (с фразеологични елементи), трябва да видите докрай дали няма някаква дяволия в думата. Понеже испанският език (това нещо сигурно го преживяват и англосаксонските преводачи), с това негово огромно разстилане из два свята, става един необятен цикъл. С всеки автор вие трябва да почвате отначало, едва ли не всичко отново – това е един пионерски труд за разнищване на неговия език. Адска работа например е да проникнете в един гватемалец, след това да имате работа с чилиец. В Латинска Америка разликите в езиците са значителни и те са пълни с двусмислици...

– Как опознавахте света в детството си? Каква е ролята на родителите Ви във Вашето оформяне и най-вече на баща Ви, с когото сте превели доста книги заедно? Бихте ли разказали по-подробно за това сътрудничество?

Аз съм роден в Браила през 1913 година, на 27 май, от баща българин (също роден там) и майка гъркиня от същия град. Баща ми води потеклото си от Копривщица и от Свищов, а майка ми от далечните Йонийски острови – Кефалония. Този смесен брак допринесе твърде много за по-специалното протичане на моето детство. Тук трябва да добавя и дипломатическата кариера на баща ми, който бе един непрекъснат скиталец от град в град. Така че, не мога да кажа, че в детските си години съм имал един основен език. Моят баща е настоявал извънредно много в дома ни да се говори на чист български език. Моят майка още в периода на годеничеството си е вземала най-усилени уроци по български. Но не бива да се забравя, че къщи е имало баба гъркиня, живели сме в различни страни – така че съм закачил малко от румънския в Букурещ, малко унгарски в Будапеща, получило се е едно смешение. Моите прогимназиални години, до гимназията почти, бяха с един не особено стабилен български език. Това се дължеше, както Ви казах, на скиталчеството – две отделения взети в Будапеща, два прогимназиални класа в Букурещ покъсно и т.н., и т.н. Едва в гимназията във Варна се стабилизирах, стъпих на краката си, станах добър, трудолюбив ученик. Тези разкъсвания бяха повлияли за едно повърхностно отношение по много въпроси. Избрах да уча в класическия отдел на гимназията във Варна, където имах прекрасен учител по старогръцки и латински – Джеров – македонец, учил в Солунската българска гимназия. Този човек остави много дълбоки следи в мен – за жалост учих при него само 1–2 години. След това се преместихме в София и учих в Първа мъжка гимназия, където имах чудесни учители. Между тях имаше съученици на моя баща, имаше и такива, които са му били учители.

Това смесено семейство ме предразположи, отвори към езиците и създаде основа за изучаването им. В същото време то ми създаде и много проблеми в детските години при общуването. Аз живях под знака на какъв ли не балкански шовинизъм. В Румъния

бях твърдоглав българин – в България бях мамалигар; в Гърция бях лошият българин, а тук – лукавият грък и византиецът, и т.н. Нямахше случай в училище нещо да се заговори и да не бъда назован, в най-благия смисъл на думата Раду Лупу, който бе един от героите на Вазовата пиеса „Към пропаст“. В моменти на озлобление ме наричаха Стоичко Влаха – от Славейков, който така коварно убива Иво. Това ме преследваше постоянно, така че съм ял попарата на шовинизма и го познавам добре.

Това ме отвори да се чувствам някак си гражданин на света – в по-късни години. Баща ми също си имаше неприятности с тази жена – гъркиня, и т. н. Изобщо, ако ви разказвам всички тези подробности, то е за да ви кажа, че те ме калиха откъм шовинизъм, откъм ексцесите на национализма и ми отвориха един много по-широк поглед чрез тези езици, които бях започнал да изучавам още в семейна среда. Баща ми имаше много хубава библиотека – към 2–3 хиляди тома, купуваше непрестанно книги, четеше свободно от всички европейски езици. На 30 години сестра ми започна да учи английски, той я замести, стана ученик на учителката, сестра ми заряза английския, той го научи. През 1942 г. дойде при мен в Мадрид, уж да си почине (беше 62–63-годишен), а от втория-третия месец откри по антикварите и Унамуно и Ортега-и-Гасет и почна да ги чете.

Голяма част от испанската ми библиотека е закупена от него. В едни негови тетрадки открих списъци на книги, които той е чел (това са 30–40 прочетени книги за един период от два месеца). Аз съм го запомнил като един вечен читател, който ме е убеждавал сто пъти, че и най-интересният разговор не струва колкото една хубава книга. Той не е обичал приказките и празнословията по кафенетата. Имал е приятелства, които в по-зрели години е започнал да разрежда и по-скоро е предпочитал самотата и дългите часове на четене. Според мен, той е имал по 5–6 часа четене на ден, въпреки лошото му зрение, въпреки загубата на едното око и опасност от пълно ослепяване.

Така че, аз раснах в атмосфера на много строго контролирано от страна на баща ми четене на книги. Беше любител на Балзак и през ваканцията ме караше да чета романите на този писател. Френският ми беше много добър, имахме чудесна учителка – майката на преводачите Ерма и Стефан Гечеви – невероятна жена, сестра на жената на Николай Райнов. Така че, мога да кажа, дължа много, много неща на баща си за цялото ми формиране като човек. Спестил ми е много пакости и шуротии на младите години със своите умели, ненаатрапчиви съвети. Когато дойде време за следване, той ми каза: „Виждам, че би могъл да станеш много добър класик, виждам склонностите ти, но вземи и следвай право. Правото е призванието на хората без призвание, но отваря големи врати и възможности. И ще изкараш моята кариера, надявам се, без бедите и прекеждията, които преживях аз.“ Но той служи много по-дълго от мен в кариерата...

В съвместната ни работа сме имали малки спречквания – все пак аз знаех по-добре испански от него. В първия превод на „Дон Кихот“ редактор бе Малчо Николов (стар приятел на баща ми). В тази първа редакция те си бяха позволили някои по-свободни побългарявания, които във второто издание през 1970 година аз поправих. С баща ми преведохме още 4–5 книги („Катедралата“ от Бласко Ибанес, „Мъртвата къща“ от Мигел Отеро Силва, „Децата на Максим Худас“ от Л. Ландинес и т.н.). По-нататък зрението не му позволяваше да работи и аз се обособих като преводач – превеждането ми стана централна професия.

– *Ще ми позволите ли да Ви върна към Вашата формулировка за това, защо Сервантес написва „Дон Кихот“. В един свой предговор Вие разказвате как Сервантес следва баща си по пътищата на съдбата. По същия начин и Вие сякаш следвате своя баща?...*

Бащата на Сервантес е бил скиталец, в едни по-други времена и размери. Бил е учил-недоучил лекар, не всеки път много щастлив в своето поприще, не му е вървяло кой знае колко и семейството му е трябвало да мине през различни изпитания. Скиталчествата на Сервантес са по-скоро в една атмосфера на лишения, неудобства, докато скиталчествата на баща ми са по-добрите моменти. Когато се е застоявал някъде извън службата (няколко пъти е бил уволняван), тогава са настъпвали по-трудни мигове за нас. Но ние никога не сме изпитвали мизерия и лишения. Вкъщи никога не се е говорело, че нямаме пари и т. н.

Но това, което все повече съзрява с годините в мен като убеждение е, че Сервантес е един огромен несретник, който изпада от беда в беда и който няма абсолютно никакво просветление на човешки късмет в живота си. Голямото сражение при Лепанто го прославя, но и остава сакат с едната ръка. След осакатяването едно възторжено и възхваляващо нашироко достойнствата му пред краля писмо, дадено му от Дон Хуан Австрийски (незаконен брат на краля), става причина той да бъде държан заложник два пъти по-дълго от другите и за него да бъде искан много по-голям откуп. Но това писмо в същото време го и спасява, защото при петте му опита за бягство е бил помилван. След неговото освобождение и прибирането му в Испания (от Алжир), парадоксите продължават. Блестящият боец, героят при Лепанто, познал най-големия възторг на Испания, е трябвало да се задоволи със службата на снабдител за испанската армия – за нейната велика армада, претърпяла най-голямото поражение и най-големия срам за Испания – разбиването ѝ. Това е ирония на съдбата.

И в личния си живот той е абсолютен несретник, неудачник. Една женитба, която не е никаква женитба, защото е живял вечно разделен от жена си, сестри, които му носят само беди, дъщери на сестрите му, които му носят само неприятности, почти е замесен в някакво убийство, в работата му на бирник стига до сбивания и т. н., и т. н. Така че Сервантес натрупва огромен житейски опит, който с годините все повече натежава и чака плодовете, търси изява. Всичките му опити дотогава да направи нещичко не дават резултати. Следват неуспех след неуспех, провал след провал и той е все бедният човек, притиснат отвсякъде от нужди. Сервантес събира последни гигантски усилия на волята (а той е имал невероятна воля, калена в затворите, няколко затвора си оспорват правото, в кой от тях е написан „Дон Кихот“) и той решава да напише нещо, което все пак, в последния момент да оправдае всичките му несгоди, лишения и страдания. Затова започва този роман, без предварително да е сигурен в резултата от това, което пише. Няма строго определен план и това се вижда в романа. Имал е леко перо, голяма наблюдателност, житейски опит, преливащ и огромен (все положителни качества), имал е невероятен, тънък хумор, много хаплив, игрив. И решава в тази последна негова възможност (защото вижда, че физическите му сили се изчерпват) да вложи всичко, да събере в едно голямо начинание, в голямо произведение, което непременно, непременно да обезсмърти името му и да остави някаква следа. Понеже е много несигурен в успеха на начинанието и не знае към какво точно да се устреми, към какъв жанр – той събира в романа си всичко. Преминава към по-старото като го пародира (прави една велика пародия на рицарството, с която твърде много се спекулира и която не е основната в крайна сметка в романа); пасторалната, което е много на мода (Сервантес е писал пасторален роман преди това); вмъква и пътеписи, и странстванията си в Алжир, бягствата си от пленничество. Всичко това той събира в разказа си сред отбраното общество – невероятно разнородно, в хана.

Сервантес измисля нещо наистина гениално – Ханът, ханищата (които той познава от скиталчествата на баща му от детските си години много добре) – като единствена възможност да събере под един покрив и благородника, и мулетаря, да събере всички,

защото има нужда от покрив над главата си при своето пътуване. Това е великото изобретение. В романа има и светски разказ, който би задоволил една по-еснафска публика, има го и безразсъдният ревнивец, който показва, че Сервантес се влияе от италианската литература (макар и в предговора си към „Поучителни повести“ да отрича такова влияние).

Така че, особено в първата част на творбата, е налице амалгама от няколко съвсем различни елемента и най-ценното, спойката, органичната връзка между отделните неща са именно разговорите между двамата, диалогът между Дон Кихот и Санчо Панса, диалог, на който Сервантес най-малко се е доверявал. Той се е съмнявал в успеха на този диалог пред читателите, съмнявал се е дали ще се хареса...

Днешният читател, ако е забързан, ще прелиства едно, второ, трето и ще се спира само на диалозите. Те са най-ценното в романа. И в първата част на „Дон Кихот“, в която най-силно се проявява желанието на Сервантес на всяка цена да си обезпечи известен успех, точно там личи най-вече тази амалгамираност. Във втората част (която, както знаете, написва след появата на апокрифния „Дон Кихот“) той се чувства принуден да се обяви срещу фалшификата. Има зли езици, които говорят, че е написал и апокрифната книга... само и само да повдигне шум. Има слухове, че тя е написана от Лопе де Вега... Но какво ли няма...

За критиците втората част отстъпва на първата, макар и да е по-чиста, по-хомогенна цялата. Тя отстъпва по това, че всичките му прекеждия и приключения, хора са предумишлено подготвени, докато в първата част са случайност. И в тези случайности там те намират по-ценното...

– *Има ли книга, която сте мечтали да преведете и не сте успели?*

Мисля, че в испанската литература такава книга не мога да видя, след като съм превел „Дон Кихот“, есеистиката на Унамуно, след Валие Инклан. Бих очаквал да се появи нещо ново. В момента всичко, което съм мечтал да превода, е излязло. Аз съм бил съпроводен от един попътен вятър в развитието си. Сега имам едно много странно желание – иска ми се да превода нещо от френски – това за мен е малка авантюра, един риск в края на кариерата ми.

– *Не се ли страхувате от неуспех?*

Напротив, дори ми е любопитно.

– *Вие все така активно работите. Имате ли някакъв режим? По колко часа на ден се занимавате с испански език? Какви други задължения имате като преводач?*

Може да ви учуди, но аз всеки ден се занимавам по 10–12 часа с испански език. От 25 години заедно с моята съпруга превеждаме списание „Български филми“ на испански. С нея преведохме също така романа „Златната змия“ от Сиро Алегррия. От 20 години заедно със Стефан Савов сътрудничим на Търговската палата...

– *Вие дълги години сте се занимавали с педагогическа дейност. Спомняте ли си за този период с добро чувство? Много от учениците Ви са известни преводачи днес.*

За курсовете в Алианса си спомням с много добро чувство. Тези курсове ме ситуираха социално. Сега десетки хора признават, че съм им помогнал. На курсовете идваха различни хора, с най-разнообразни интереси. От тези курсове в БТА влезе една много силна вълна от млади хора: Сашо Алексиев, Тодор Вълчев, Цветан Стоянов, Димитри Иванов, Валентина Рафаилова и др. Аз водих курсовете от 1951–1962 г. Има 15–20 души, които след като завършиха курсовете, станаха преводачи или си служеха с испански. И сега се чудя откъде съм намирал енергия за всичко – и преводи, и курсове по испански,

и уроци. Големите си преводи започнах едва след като минах в София Прес. Но радостта всяка година да се срещаш с 20–30 нови лица е огромна и с нищо не може да се сравни. От Испания още ми бяха внушили, че човек не трябва да таи знанията си, а да ги споделя. Старал съм се през целия си живот да раздам наученото от мен на другите.

– Професор Исак Паси е от личностите, на които дължим много в областта на естетиката. Негово дело е и поредицата на издателство „Наука и изкуство“ – Библиотека „Естетика и изкуствознание“, от която излязоха „Есеистика“ на Мигел де Унамуно, и предстои да излязат „Естетически есета“ на Ортега-и-Гасет (Т. Нейков не доживя да ги види – те се появиха през 1987 г.). Той е неизменен редактор в тези книги. Какво бихте разказали за Вашето сътрудничество?

За първи път чух името на Исак Паси във връзка с едно негово есе за „Дон Кихот“. След това за него ми говори Петър Велчев. Той ми бе загатнал, че Паси иска да се запознаем и би желал да се заема с превода на есеистиката на Унамуно. Срегнахме се с него, уточнихме плана за работа, какво ще влиза в тома и т. н.

Характерното за сътрудничеството ми с проф. Паси е, че имах работа с човек, притежаващ желязна дисциплина на работа, с един учен от немски мащаб (по отношение на разпределение на времето). Той непрестанно предлагаше нови неща, носеше ми книги в помощ на превода, давал ми е непрекъснато консултации по неясни за мен въпроси около превода или тълкуването на някои категории. Може би главното в него – това е голямото уважение към човека, желание да похвали, когато е нужно, а не да се сърди. Самият той винаги е бил готов да помогне, никога не казваше: не мога, зает съм. Запазваше към сътрудниците си едно ведро отношение, винаги бе внимателен, личните му тревоги никога не са били определящи отношенията му с околните.

Когато започнахме работа над Ортега-и-Гасет, ме попита кого желая за сътрудник при превода и аз посочих Анна Златкова (която бе редактор на Унамуно и бяхме постигнали много добро разбирателство с нея). Проф. Паси не възрази. След като написа встъпителната студия към Унамуно, той ни я даде, консултираше се с нас. Винаги съм се удивлявал на невероятната енергия на Паси, как успяваше да бъде навсякъде. С връзките си, с широките контакти, които имаше с най-различни издания, той организираше публикации на откъси от новите ни преводи.

Мисля, че „Естетическите есета“ на Ортега ще имат голям успех. Той е общо достъпен, притежава брилянтна мисъл и огромна култура. Но, за съжаление, с тези две книги започна и свърши сътрудничеството ми с проф. Исак Паси. Бих искал да обърна внимание специално на бележката, която той написа във в. „Народна култура“ по случай 70-годишнината ми. Тя е едно невероятно съчетание от различни негови чувствителности да разбере човека, да разкрие неговите възможности, да прозре какво носи той вътре в себе си. То е и едно знание да цени труда на другите...

След последната ни среща Тодор Нейков ми подари сборника „Испански разкази“, като написа:

„На Емил Басат за безкрайно дългите ни разговори.“

Наистина сигурно съм го изморил, но тогава не си давах сметка за това. Бях ненаситен да го слушам. Само след няколко месеца той завърши земния си път. Благодарен съм на съдбата, че ме срещна с него. Може би в тези записки съм успял да съхраним част от човека Тодор Нейков? Ако в тях сте доловили неговия глас и интонация, ще бъда доволен.